

IV. Problematyka historyczno – społeczna

Ks. Stanisław Budzik

Wydział Teologiczny PAT, Tarnów

BISKUP LEON WAŁĘGA JAKO PASTERZ DIECEZJI TARNOWSKIEJ (W STULECIE OBJĘCIA DIECEZJI)

W maju 2001 roku minęła setna rocznica konsekracji biskupiej Leona Wałęgi i objęcia przez niego diecezji tarnowskiej, którą kierował przez prawie 32 lata. Rocznicą ta stanowi okazję do przypomnienia postaci biskupa i pasterza, który wywarł głębokie i trwałe piętno na dziejach Kościoła tarnowskiego w XX wieku.¹ Opublikowany w poprzednim tomie TST artykuł poświęcony był tematyce, która po dziś dzień budzi emocje wśród historyków, dotyczył mianowicie dziejów sporu biskupa Wałęgi z ruchem ludowym w Galicji.² Przedmiotem niniejszego artykułu będzie przypomnienie głównych kierunków działalności duszpasterskiej, bez uwzględnienia której nie sposób oceniać roli, jaką biskup Wałęga odegrał w dziejach Kościoła tarnowskiego.

I. DUSZPASTERSTWO OGÓLNODIECEZJALNE

1. Listy pasterskie

Jedną z ważniejszych form oddziaływania biskupa na ogół duchowieństwa i wiernych jest list pasterski, czyli publiczna odezwa skierowana do duchowieństwa i wiernych danej diecezji przez biskupa jako rządcę i przewodnika duchowego w okolicznościach ważnych natury ogólnej. Jest to forma nauczania biskupiego o najszerszym zasięgu i o szczególnym znaczeniu, które

¹ Por. L. R e g n e r, *Rządca Diecezji*, Curr 144 (1994), s. 403-428.

² S. B u d z i k, *Bp Leon Wałęga (1901-1933) i jego spór z ruchem ludowym (w stulecie objęcia diecezji tarnowskiej)* TST 2001, t. XX/1, s. 81-101; *Działalność duszpasterska biskupa Leona Wałęgi (1901-1933)*, Lublin 1977 (mps).

wynika także z faktu, że listy pasterskie biskupów należą do oficjalnego i autentycznego nauczania Kościoła.³

W spuściźnie piśmienniczej biskupa Leona Wałęgi znajdujemy 41 listów pasterskich. Adresatami 27 spośród nich są wszyscy wierni. Cztery razy zwraca się biskup do duchowieństwa, trzy razy do duchowieństwa i wiernych równocześnie, dwa listy skierowane są do wiernych parafii Moszczenica, a pozostałe pięć listów kieruje kolejno: do młodzieży męskiej, do tych, którzy powrócili z wojny, do wiernych parafii Nowy Wiśnicz, do katolickich kobiet, do duchowieństwa i wiernych parafii przyłączonych do diecezji tarnowskiej na mocy bulli *Vixdum Poloniae unitas* z 1925 r.

Okazją zwracania się do wiernych był przede wszystkim Wielki Post – dwadzieścia cztery listy mają charakter listów wielkopostnych. Sześć listów dotyczy ważnych wydarzeń z życia samego biskupa, osiem listów napisanych jest w związku z wydarzeniami ogólnokościelnymi albo wewnętrznymi sprawami diecezji, trzy listy poświęcone są zagadnieniom społecznym.

Prawie wszystkie listy pasterskie bpa L. Wałęgi wydrukowane są w *Currendzie*. Objętość ich jest różna: od 2 do 27 stron, w większości jednak mieszczą się na kilku (4-9) stronicach pisma urzędowego diecezji tarnowskiej. Rocznie ukazywało się 1-3 listów pasterskich. Spośród tematów poruszanych przez bpa L. Wałęgę w listach pasterskich na pierwszy plan wysuwają się zagadnienia teologiczne. Temat Eucharystii porusza w dwóch listach pasterskich. Również dwa listy pasterskie poświęcone są zagadnieniu pokuty. Osobny list pasterski mówi o modlitwie. Sprawę miłosierdzia chrześcijańskiego poruszył bp Wałęga z okazji Wielkiego Postu w r. 1928. Trudne czasy wojenne pobudziły bpa L. Wałęgę do refleksji nad wartością cierpienia. Z kolei dwa listy omawiają znamiona prawdziwego katolika. Dwukrotnie ukazywał bp Wałęga zadania stojące przez rodziną katolicką. Specjalny list pasterski skierował do kobiet oraz do młodzieży męskiej. Szereg listów poświęcił bp Wałęga sytuacji Kościoła katolickiego w ówczesnych warunkach społecznych oraz wydarzeniom z życia Kościoła powszechnego. W roku 1904 cały świat katolicki obchodził uroczyste 50 rocznicę ogłoszenia dogmatu o Niepokalanym Poczęciu NMP. W liście pasterskim na Wielki Post 1904 bp Wałęga przypominał wiernym, na czym polega ten szczególny przywilej Matki Bożej. W kilka miesięcy później w osobnym liście ogłosił w związku ze wspomnianą rocznicą Rok Jubileuszowy oraz zapowiedział koronację w Tuchowie.⁴ W roku 1926 zachęcił diecezjan do korzystania z łask Roku Świętego, który papież Pius XI

³ R. D z w o n k o w s k i, *Listy społeczne biskupów polskich 1891-1918*, Paryż 1974, s. 19-20.

⁴ *List pasterski o Niepokalanym Poczęciu NMP*, *Curr* 54 (1904), s. 61-65.

rozszerzył na cały świat katolicki. W dalszej części listu omówił encyklikę Piusa XI o Chrystusie Królu.⁵

Inna grupa listów porusza sprawy wewnątrzdiecezjalne, takie jak założenie i rozwój Małego Seminarium, potrzeba budowy nowych kościołów celem dostosowania sieci parafialnej do potrzeb wiernych. W listach pasterskich biskupa L. Wałęgi odbijają się ówczesne wydarzenia polityczne – zwłaszcza pierwsza wojna światowa. W jednym z listów wita powracających z wojny i zachęca ich, aby – pracując w ojczyźnie wolnej – dokładali starań, by w Polsce zakwitła chwała Boża, wzajemna miłość i zgoda. Wreszcie w roku 1920 przedstawia w liście opłakane skutki wojny w dziedzinie religijnej oraz zachęca do trwania w wierze i miłości Bożej.

Zagadnienia społeczne, omówione w listach pasterskich bpa Wałęgi, to przede wszystkim sprawa ruchu ludowego, któremu poświęcił obszerny list na początku swoich rządów w Tarnowie.⁶ Dwa listy dotyczą sprawy emigracji – pierwszy skierowany do wiernych był rozpowszechniany wśród emigrantów pod tytułem „Archaniół Rafał”.⁷ Drugi skierowany jest wyłącznie do duchowieństwa. W latach 1927 i 1928 skierował listy pasterskie do rodzinnej parafii Moszczenica, w której dochodziło do nieporozumień między tamtejszym proboszczem a przedstawicielami ludowców.

Wspomnieć należy także grupę listów w związku z wydarzeniami z życia samego biskupa L. Wałęgi. W dniu swojej konsekracji i ingresu do tarnowskiej katedry skierował list pasterski do duchowieństwa oraz do wiernych. Dwa listy poświęcił omówieniu swych podróży *ad limina Apostolorum*: W 1902 kreśli w liście obraz sędziwego papieża Leona XIII a w 1904 pisze o przyjęciu pielgrzymki polskiej przez papieża Piusa X. Ważne znaczenie posiada list pasterski w związku z jubileuszem 25-lecia biskupstwa w 1926 r. Jeden ze swych ostatnich listów poświęcił bp Wałęga refleksjom nad stanem diecezji w obliczu zbliżającej się śmierci.⁸

2. Wizytacje diecezji

Jedną z najbardziej doniosłych form pracy duszpasterskiej biskupa stanowią wizytacje diecezji. Pozwalają mu bowiem nawiązać bezpośredni kontakt z szerokimi masami wiernych, zapoznać się z problemami poszczególnych parafii, przyjrzeć się pracy duchowieństwa, słowem, wyrobić sobie zdanie o stanie religijno-moralnym diecezji. Przebieg wizytacji kanonicznych w diecezji

⁵ *List pasterski na Wielki Post 1926*, Curr 76 (1926), s. 9-12.

⁶ *List pasterski w sprawie ludowej*, Curr 53 (1903), s. 79-111.

⁷ *List pasterski o wychodźstwie „Archaniół Rafał”*, Curr 56 (1906), s. 1-27.

⁸ *List pasterski na Wielki Post 1931*, Curr 81 (1931), s. 1-5.

tarnowskiej regulowała na przełomie wieków XIX i XX instrukcja o wizytacji, wydana przez bpa I. Łobosa w roku 1886. W oparciu o tę instrukcję Synod Diecezjalny w r. 1928 podał szczegółowy przebieg wizytacji.⁹

Wizytacje należały do najważniejszych i zarazem najtrudniejszych zajęć pasterskich bpa L. Wałęgi. Poświęcał im zwyczajnie około 4 tygodnie w ciągu roku, wizytując średnio dwa dekanaty. Czynił to przeważnie w maju i czerwcu, gdyż w parafiach wiejskich okres ten był wolny od najpilniejszych prac polowych.¹⁰ Do wizytacji przygotowywał się sumiennie przez modlitwę do Ducha Świętego i szczegółowe spisanie przemówień.¹¹ Wiele uwagi poświęcał podczas wizytacji katechizacji dzieci szkolnych. Osobiście pytał katechizmu, często sam pouczał i utwierdzał w wierze.¹²

Dużo czasu zajmowały mu także: spowiedź wiernych, udzielanie Komunii św., bierzmowanie młodzieży, rozmowy z przedstawicielami parafian, z księżmi, z wreszcie wizyty w miejscowych dworach ziemian. Przemawiał podczas wizytacji kilkakrotnie: na początku i na końcu wizytacji, przed i po bierzmowaniu. Jego słowa proste, serdeczne, ale i mocne, wywierały duży wpływ na słuchaczy.

Ostatnie wizytacje odbywał w Grybowie, Stróżach i Gródku k. Grybowa. Planowane na 17-20 VIII 1930 dokończenie wizytacji dekanatu grybowskiego nie doszło do skutku z powodu złamania nogi w majątku biskupa w Łękawicy 14 VIII 1930 r. Niemożność wizytowania diecezji uważał odtąd biskup za zasadniczy brak swojego pasterskiego urzędowania i tym usilniej starał się o rezygnację z zajmowanego stanowiska.¹³

3. Pierwszy Synod Diecezjalny

Pomimo swej przeszło wiekowej historii diecezja tarnowska nie odbyła do czasów bpa Wałęgi synodu diecezjalnego. Potrzebę takiego synodu, wynikającą zresztą z wyraźnego nakazu prawa kościelnego, widział bp Wałęga od początku swych rządów. Przykładem w tej dziedzinie mogła być diecezja przemyska, której pasterz, bp J. S. Pelczar, odprawił na początku XX wieku aż trzy synody diecezjalne w latach 1901, 1908 i 1914.¹⁴ Bp Wałęga, nie czując

⁹ *Instrukcja o wizytacji kanonicznej*, w: *Pierwszy Synod Diecezji Tarnowskiej* (PSDT): Dodatek VI, Tarnów 1928, s. 149-152.

¹⁰ L. R e g n e r, *Rządca Diecezji*, jw., s. 417.

¹¹ Archiwum Kurii Diecezjalnej w Tarnowie (AKDT): P. S t a c h, *[Materiały]*, tk. VI, skł. X, s. 1.

¹² J. M i d u r a, *U grobu śp. X. Arcybiskupa Wałęgi*, *Gazeta Kościelna* 40 (1933), s. 500.

¹³ R. S i t k o, *Śp. Ks. Arcybiskup Dr Leon Wałęga*, *Curr* 83 (1933), s. 44.

¹⁴ B. K u m o r, *Diecezja tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786-1985*, Kraków: PTT 1985, s. 366.

się jednak na siłach do przeprowadzenia tak wielkiego dzieła, odkładał tę myśl na później. Zasadnicze problemy duszpasterskie i prawne diecezji omawiał na corocznych zebraniach dziekanów. Narastała jednak potrzeba wyjaśnienia, uzupełnienia i dostosowania dawniejszych zarządzeń ordynariatu do bieżących warunków i potrzeb diecezji, zwłaszcza po wydaniu Kodeksu Prawa Kanonicznego i zawarciu konkordatu. Wreszcie wyraźne polecenie Stolicy Apostolskiej skłoniło biskupa L. Wałęgę do zwołania pierwszego w dziejach diecezji tarnowskiej Synodu Diecezjalnego.¹⁵

4 kwietnia 1927 wydał bp Wałęga odezwę do duchowieństwa, w której zapowiedział zwołanie Synodu i nakreślił jego zadania. Równocześnie zamianował promotorem Synodu ks. Władysława Mysora i powołał 8 komisji synodalnych – celem uproszczenia i przyspieszenia prac przygotowawczych. Były to następujące komisje: Komisja prawniczo-kodyfikacyjna, Komisja duszpasterstwa w Kościele, Komisja duszpasterstwa poza Kościołem, Komisja dóbr kościelnych, Komisja Szkolna, Komisja Zarządu i Administracji, Komisja Organizacyjna.

Ponieważ prace przygotowawcze postępowały energicznie naprzód, bp Wałęga odstąpił od wcześniejszego zamiaru odbycia Synodu we wrześniu 1928 i dekretem z dnia 26 czerwca 1928 zwołał Pierwszy Synod Diecezjalny na 21, 22 i 23 sierpnia 1928.¹⁶ Na Synod wezwani zostali oprócz biskupa ordynariusza i biskupa sufragana: kanonicy kapituły katedralnej, dziekani, wicedziekani, przełożeni zakonni, członkowie komisji synodalnych, proboszczowie i wikariusze wybrani przez poszczególne dekanaty, honorowi radcy Kurii Biskupiej, goście. Z wezwanych księży 16 nie wzięło udziału w Synodzie, tak że ogółem uczestniczyło w Synodzie 151 kapłanów.

We wtorek dnia 21 sierpnia 1928 o godzinie 8.00 rano duchowieństwo zgromadzone na Synod wprowadziło uroczystość do katedry biskupa ordynariusza, który po odprawieniu Mszy św. otworzył według przepisów pontyfikału Synod Diecezjalny. W przemówieniu z tej okazji nakreślił ideał kapłana - duszpasterza jako męża modlitwy, apostołstwa i ofiary.¹⁷ Tego samego dnia odbyło się w auli Seminarium Duchownego pierwsze posiedzenie dyskusyjne. W środę, dnia 22 sierpnia, po uroczystym nabożeństwie w katedrze zakończonym wyborem egzaminatorów, sędziów oraz konsultorów synodalnych, odbyło się w auli Seminarium Duchownego drugie zebranie dyskusyjne. Na posiedzeniu popołudniowym bp Wałęga rozpatrywał zgłoszone wnioski i uwagi. Posiedzenie zakończono przedyskutowaniem i uzgodnieniem granic nowo utworzonych dekanatów. W czwartek dnia 23 sierpnia, po odbytych

¹⁵ *Mowa Księdza Biskupa Ordynariusza przy otwarciu Synodu*, PSDT, s. 22.

¹⁶ *Dekret o zwołaniu Synodu Diecezjalnego*, Curt 78 (1928), s. 46-49.

¹⁷ *Mowa Księdza Biskupa Ordynariusza przy otwarciu Synodu*, PSDT, s. 22-29.

ceremoniach w katedrze, ogłoszono resztę przyjętych statutów i odczytano dekrety synodalne. Na zakończenie przemówił bp Wałęga przekazując duchowieństwu statuty synodalne niby swój własny testament.¹⁸

Statuty Pierwszego Synodu Diecezjalnego ujęto w cztery części. Pierwsza traktowała *O pielęgnowaniu wiary świętej*, druga *O karności kościelnej*, część trzecia mówiła *O służbie Bożej*, czwarta zaś *O majątku kościelnym*. Statuty synodalne zostały wydane w osobnej księdze¹⁹ i zgodnie z zarządzeniem bpa L. Wałęgi zaczęły obowiązywać od 1 stycznia 1929 r.

4. Kult maryjny

W osobistej pobożności bpa L. Wałęgi szczególnie mocno zaznaczyły się dwa nurty – eucharystyczny i maryjny. Nurty te dostrzec możemy wyraźnie także w formach jego działalności duszpasterskiej.²⁰ Autentycznie i głęboko przeżywaną cześć dla Chrystusa Eucharystycznego starał się wpoić w serca kapłanów i wiernych przez listy pasterskie, odezwy i przemówienia. Wyniesiony z domu rodzinnego kult maryjny wyraził się w zawołaniu biskupim, jakie sobie obrał: *Maria succurre*.²¹

Zewnętrznym przejawem kultu maryjnego były częste pielgrzymki bpa L. Wałęgi do sanktuariów maryjnych diecezji: do Tuchowa, Odporyszowa, Zawady k. Dębicy. Najważniejszym jednak wyrazem kultu NMP o charakterze ogólnodiecezjalnym były koronacje cudownych obrazów NMP w Tuchowie i w Zawadzie k. Dębicy. W roku 1904 mijało 50 lat od ogłoszenia dogmatu Niepokalanego Poczęcia NMP. Cały świat katolicki obchodził uroczysty jubileusz.²² Zrodziła się wówczas myśl, aby ukoronować słynący łaskami od wieków obraz NMP w Tuchowie. Uroczystości koronacyjne miały miejsce 2 października 1904 r. w Tuchowie. Obraz ukoronował bp Leon Wałęga przy udziale abpa J. Bilczewskiego ze Lwowa, bpa J. S. Pelczara z Przemyśla i jego sufragana bpa J. Fischera oraz tłumów wiernych obliczanych na ok. 130 000.

Kolejnym obrazem koronowanym przez bpa L. Wałęgę był obraz MB w Zawadzie koło Dębicy. Zezwolenie kapituły watykańskiej na koronację nadeszło już w roku 1913, jednak wskutek zawieruchy wojennej koronacja musiała zostać odłożona. Po wojnie bp Wałęga wydał odezwę, w której zapowiedział koronację

¹⁸ *Mowa Księdza Biskupa Ordynariusza przy zamknięciu Synodu*, PSDT, s. 38-43.

¹⁹ *Pierwszy Synod Diecezji Tarnowskiej 1928*, Tarnów 1928.

²⁰ J. M i d u r a, *U grobu śp. X Arcybiskupa Wałęgi*, jw., s. 500.

²¹ A. Nowak, *Wałęga Leon*, w: *Słownik biograficzny kapłanów diecezji tarnowskiej 1986-1985*, t. I: *Biskupi i kanonicy*, Tarnów: Biblos 1999, s. 61.

²² *Jubileusz ogłoszenia dogmatu o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny*, Curr 53 (1903), s. 115-117.

na rok 1920.²³ Uroczystość miała miejsce 8 września 1920 r. W roku 1923 nieznanymi sprawcami skradł korony, ale porzucił je obok toru kolejowego w Grabinach. 20 lipca 1924 r. bp Wałęga ukoronował obraz powtórnie.

Warto tu wspomnieć jeszcze o koronacji w Przeczycy k. Pilzna, która miała miejsce 15 sierpnia 1925 r. Przeczycy należała wówczas do diecezji przemyskiej i koronatorem był bp K. Fischer. Także bp Wałęga wziął udział w tej uroczystości. W dwa miesiące później Przeczycy została przyłączona do diecezji tarnowskiej i w ten sposób diecezja miała trzy koronowane wizerunki Matki Boskiej.²⁴

II. RELACJA DO DUCHOWIEŃSTWA

1. Organy pomocnicze w zarządzaniu diecezją

Jednym z najważniejszych organów pomagających biskupowi w zarządzaniu diecezją była za czasów bpa Wałęgi *kapituła katedralna*. Kapituły katedralne stanowiły wówczas rodzaj biskupiego senatu i wywierały bardzo znaczny wpływ na życie diecezji, kształt duszpasterstwa oraz sprawy personalne. W sprawach mniej i bardziej zasadniczych biskup musiał się liczyć ze zdaniem kapituły.

Duchowieństwo tarnowskie przypuszczało, że po śmierci bpa I. Łobosa ordynariuszem zostanie ogólnie szanowany ks. St. Walczyński, prepozyt kapituły katedralnej, wikariusz kapitulny, a rok wcześniej kandydat na sufragana.²⁵ Faktycznie jednak, jak wynika z zachowanych dokumentów, w ternie kandydatów zaproponowanych do biskupstwa znajdował się ks. Józef Bąba, kanonik kapituły katedralnej i rektor Seminarium Duchownego w Tarnowie. W tym kontekście Kapituła patrzyła na młodego przybysza ze wschodu z pewną rezerwą. Doszło nawet do nieporozumienia przy powołaniu do kapituły ks. St. Dutkiewicza w roku 1904, na miejsce ks. J. Tylki, który wstąpił do zakonu jezuitów. Ponieważ biskup nie poradził się kapituły, niektórzy kanonicy podnieśli swe wątpliwości i odwołali się do Rzymu. Rzym jednak stanął po stronie bpa L. Wałęgi i ks. S. Dutkiewicz został kanonikiem.²⁶

²³ *Koronacja cudownego obrazu Matki Boskiej w Zawadzie przy Dębicy*, Curt 69 (1919) s. 46.

²⁴ E. Lazarowicz, *Przeczycy. Piękna Madonna*, TST 9 (1983), s. 258.

²⁵ W roku 1900 sprawa była już bardzo daleko posunięta, o czym świadczy zachowany w Archiwum Kapituły Katedralnej w Tarnowie (AKKT) list wysokiego urzędnika wiedeńskiego, Józefa Zawadzkiego, do biskupa I. Łobosa z dnia 23 marca 1900 r. Nagła śmierć biskupa (w trzy tygodnie później) przekreśliła te plany.

²⁶ Archiwum Diecezji Tarnowskiej (ADT): Prothocoll. Nr 2148 z dnia 23 V 1904 – Ks. S. Dutkiewicz mianowany członkiem kapituły katedralnej; por. AKKT: J. B a b a, *Liber memorabilium*, s. 168-173.

W roku 1931 promulgował bp Wałęga nowe statuty kapitulne, dostosowane do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Dotąd bowiem obowiązywały statuty wydane przez bpa F. Pischteka z r. 1833. Według nowego statutu w skład kapituły wchodził prepozyt, dziekan, scholastyk i czterech kanoników gremialnych. Statut podawał szczegółowo sposób instytuowania i instalowania członków kapituły, omawiał relację do kościoła katedralnego, mówił o prawach i obowiązkach kapituły, zwłaszcza w czasie wakansu stolicy biskupiej. Omawiał takie zagadnienia, jak strój i dochody dochody kanoników, sesje kapituły. Ostatni fragment statutu zajmował się sposobem pochowania kanonika kapituły.²⁷

W roku 1931 doszło znowu do nieporozumienia między biskupem a kapitułą, tym razem na tle finansowym. Chodziło o lokację kapitałów ze sprzedanych dóbr kapitulnych.²⁸ Sprawa oparła się o Rzym, który i tym razem przyznał słuszność biskupowi.²⁹ Poza tymi dwoma incydentami stosunki między kapitułą a biskupem L. Wałęgą układały się poprawnie.

Drugim, obok kapituły, organizmem doradczym, który pomagał bpowi L. Wałędze w prowadzeniu działalności duszpasterskiej, były *zjazdy dziekanów*. Odbywały się one w Tarnowie, w mieszkaniu biskupa, mniej więcej co roku, w jesieni (zwykle w listopadzie). W obradach brali udział dziekani z całej diecezji oraz członkowie kapituły katedralnej.

Na zjazdach dziekanów omawiano wszystkie najważniejsze zadania duszpasterskie, jakie stawiał przed duchowieństwem rządca diecezji. Sprawozdania z tych obrad umieszczał bp Wałęga w diecezjalnej *Currendzie*. Trzeba także wspomnieć, że Wałęga postarał się o pierwszego biskupa sufragana w historii diecezji tarnowskiej. Został nim w roku 1921 ks. Edward Komar (1872-1943), kapłan diecezji krakowskiej, były ojciec duchowny Seminarium Krakowskiego, a wcześniej kapelan kardynała Puzyny, z którym Wałęga był szczególnie związany. Bp Komar pełnił przez 15 lat (1921-1936) obowiązki rektora Seminarium Duchownego. W czasie II wojny światowej był administratorem apostolskim diecezji tarnowskiej.³⁰

2. Duchowieństwo parafialne

Wiele miejsca w swojej trosce pasterskiej poświęcał bp Wałęga *duchowieństwu parafialnemu*, które pracowało na pierwszej linii duszpasterstwa. Jednym z naczelných postulatów biskupa było właściwe ustawienie

²⁷ ADT: fasc. *Kapituła Katedralna: Statuta Capituli Cathedralis Tarnoviensis* – z 7 I 1931.

²⁸ ADT: fasc. *Kapituła Katedralna: Pisma bpa L. Wałęgi do kapituły w sprawie lokacji kapitałów* – z dnia 7 I 1931 i 13 XI 1931.

²⁹ AKDT: P. S t a c h, *[Materiały]*, tk. IV, skł. II, s. 4.

³⁰ W. W ę g i e l, *Ksiądz Biskup Edward Komar*, Curr 108 (1958), s. 225-231.

relacji proboszcza do wikariusza i proboszcza do wiernych. Obowiązki duszpasterzy wobec parafian omawia bp Wałęga w odezwie do duchowieństwa wydanej w 1909 r.³¹

Wielokrotnie w swoich wystąpieniach zwracał się bp Wałęga do duchowieństwa. Do kapłanów diecezjalnych skierował cztery listy pasterskie, wielokrotnie przemawiał do księży zgromadzonych na rekolekcjach kapłańskich czy przy innych okazjach. Na podstawie tych wystąpień nakreślić można ideał kapłana, jaki biskup stawiał przed swym duchowieństwem.

Pierwszym warunkiem dobrego kapłana jest – według bpa L. Wałęgi – modlitwa. Jako sługa i minister Boży ma on oddawać cześć Bogu. Jako pośrednik między Bogiem a wiernymi ma przedstawiać Bogu prośby ludu i wypraszać łaski dla wiernych. Modlitwa stanowi rację bytu kapłana, powinna być zatem jego głównym i ulubionym zajęciem. „Tylko modlitwą zroszone prace kapłańskie przynoszą owoce”.³² Modlitwę winien dobry kapłan łączyć z pracą, a nawet modlitwą pracę uprzedzać, gdyż wtedy jedynie będzie ona skuteczna i płodna. Im więcej pracuje ktoś na zewnątrz, tym więcej potrzebuje modlitwy. Pobożność kapłańską pragnął skierować bp Wałęga przede wszystkim ku Chrystusowi Eucharystycznemu. On powinien być najważniejszym Przyjacielem i najpewniejszym Przewodnikiem każdego kapłana.³³

Drugim znamieniem ducha kapłańskiego jest według Wałęgi gorliwość apostołska. Wypełniając nakaz Chrystusa, kapłan winien z zapałem zajmować się duszpasterstwem wiernych. Słudzy Dobrego Pasterza powinni w Jego duchu z miłością traktować swoich wiernych. Często akcentuje biskup jeszcze jeden przymiot kapłana – ducha ofiary i wyrzeczenia. Kapłan to człowiek Boży – *homo Dei*. Bóg ma prawo żądać od kapłana ofiary z jego wygód, zdrowia a nawet życia. „Kapłan nie może lepszego użytku zrobić ze swego zdrowia jak kiedy je zdziera na chwałę Bożą”.³⁴ Wszystkie te przymioty kapłana łączy miłość Boża. Powinna być ona większa i gorętsza niż u tych, których kapłan prowadzi do Boga. „Miłość Boga to nieodłączny przymiot kapłana, którego serce powinno płonąć w ustawicznej modlitwie u stóp ołtarza, jakby druga wieczna lampka przed Najświętszym Sakramentem”³⁵.

Aby ten ideał kapłana mógł być realizowany, bp Wałęga kładł duży nacisk na ćwiczenia rekolekcyjne dla księży oraz popierał organizacje i stowarzyszenia mające za cel podnoszenie i rozwój duchowości kapłańskiej. Ogromną

³¹ *Odezwa do WW. Duchowieństwa Diecezji Tarnowskiej*, Curr 59 (1909), s. 3.

³² *List pasterski w dniu konsekracji i ingresu do duchowieństwa*, Curr 51 (1901), s. 37.

³³ *Przemowa do kapłanów po rekolekcjach w Tarnowie w dniu 15 września 1905*, Curr 55 (1905), s. 51.

³⁴ *Odezwa do WW. Duchowieństwa Diecezji Tarnowskiej*, Curr 59 (1909) s. 5.

³⁵ *Przemówienie do kapłanów po rekolekcjach w Tarnowie – 25.IX.1903*, Curr 53 (1903) s. 95.

rolę w kształtowaniu ducha kapłańskiego przypisywał bp Wałęga rekolekcjom kapłańskim. Każdy kapłan był obowiązany odprawić je przynajmniej raz na dwa lata. Synod Diecezjalny polecał także prywatne odprawianie comiesięcznego dnia skupienia.

Wielką uwagę poświęcał bp L. Wałęga trosce o poziom intelektualny podległego sobie duchowieństwa. Jednym z najważniejszych środków służących temu celowi były coroczne kongregacje dekanalne, na których dyskutowano najważniejsze zagadnienia duszpasterskie diecezji oraz kwestie teologiczne. Nowy Kodeks Prawa Kanonicznego zalecił urządzenie egzaminów dla młodych księży. Realizując myśl prawa kościelnego, zarządził bp Wałęga wprowadzenie egzaminów poczynając już od 1919 r.³⁶

Z pewną rezerwą odnosił się jednak biskup do naukowych ambicji kapłanów. Wysyłał jednak zdolniejszych księży na studia do Rzymu i do Innsbrucka. Wielu z nich objęło później stanowiska wykładowców Seminarium Duchownego i katechetów szkół średnich.³⁷

3. Troska o powołania kapłańskie

Jedną z największych trosk biskupiego posługiwania Leona Wałęgi stanowiła szczupła liczba duchowieństwa diecezjalnego. Sytuacja w Seminarium Duchownym nie rokowała nadziei na lepszą przyszłość. Liczba powołań w diecezji pod koniec XIX w. systematycznie malała. Widząc, że atmosfera gimnazjów galicyjskich nie sprzyjała budzeniu i rozwijaniu się powołań, postanowił bp Wałęga – kierując się zresztą myślą Kościoła – zaraz na początku swojej działalności biskupiej powołać do życia *Małe Seminarium*. W tym celu z początkiem roku szkolnego 1901/1902 przyjął do siebie na mieszkanie 9 chłopców ze starszych klas gimnazjalnych. W roku następnym liczba ich zwiększyła się do 14, a w późniejszych latach Małe Seminarium liczyło średnio ok. 30 chłopców z klas V, VII i VIII gimnazjalnej. Uczęszczali oni do I gimnazjum, gdzie wyróżniali się pracowitością i wzorowym zachowaniem.³⁸

W roku śmierci założyciela wychowankowie Małego Seminarium stanowili ponad 20 procent duchowieństwa diecezjalnego (w sumie 115 wyświęconych), zaś 31 przygotowywało się do kapłaństwa w murach Wyższego Seminarium Duchownego. Wielu z nich zajęło później eksponowane stanowiska duszpasterskie i administracyjne w diecezji. Zdaniem ks. L. Regnera,

³⁶ *Egzaminy z nauk teologicznych*, Curr 69 (1919) s. 23; por. L. R e g n e r, *Rządca Diecezji*, jw., s. 418n.

³⁷ L. R e g n e r, *Rządca Diecezji*, jw., s. 413n.

³⁸ *Sprawozdanie dyrekcji c.k. gimnazjum I w Tarnowie za rok szkolny 1913-1914*, Tarnów 1914, s. 59.

który sam nie był wychowankiem Małego Seminarium, stanowili oni „i w czasie studiów seminaryjnych i w późniejszych latach pracy duszpasterskiej czynnik, który, bez ziarnka kadzidła, można nazwać «solą ziemi», choć dla wielu księży był on raczej «solą w oku».”³⁹ Nie mniejszą troską otaczał bp Wałęga *Wyższe Seminarium Duchowne*. Pierwsze kroki po przybyciu do Tarnowa skierował do budynku seminaryjnego, gdzie zamieszkał, zanim przygotowano mu mieszkanie w domu biskupim.⁴⁰ Odtąd był biskup Wałęga częstym gościem w seminarium. Przybywał tu z różnych okazji. Na początku roku akademickiego zachęcał kleryków do pilności, gorliwości i modlitwy. Po zakończeniu rekolekcji kleryckich przestrzegał alumnów przed trudnościami na drodze duchowego postępu.⁴¹ Przemawiał także przy udzielaniu święceń.

Wyrazem troski o rozwój intelektualny alumnów był osobisty udział biskupa ordynariusza w odbywających się w seminarium egzaminach. W czasie sesji zimowej przychodził na egzaminy codziennie i niejednokrotnie sam egzaminował.⁴²

Powiększająca się liczba alumnów wymagała zwiększonej troski o zaplecze materialne zakładu. Po wielu zabiegach uzyskał bp Wałęga fundusz w wysokości 100 000 koron na gruntowny zewnętrzny i wewnętrzny remont budynku, który został przeprowadzony w latach 1912-1913. Obejmował on pokrycie nowego dachu, ułożenie podłóg parkietowych w pokojach oraz posadzkę kamionkowej na korytarzach, malowanie wszystkich pomieszczeń oraz instalację wodociągową i elektryczną.⁴³ W 1927/28 dokonano w seminarium reformy studium i wprowadzono rok piąty.⁴⁴ W związku z powiększeniem liczby kleryków budynek stawał się niewystarczający. Postanowiono przystąpić do budowy środkowego skrzydła, które pomieściło aulę i małe pokoiki dla kleryków.⁴⁵

Wielką zasługą bpa L. Wałęgi było zorganizowanie wypoczynku wakacyjnego dla kleryków. Od roku 1905 mogli spędzać wakacje w Błoniu koło Tarnowa, gdzie ks. St. Dutkiewicz zakupił od ks. M. Żygulińskiego majątek przy wydatnej pomocy finansowej bpa L. Wałęgi. W wybudowanej tam willi „Ave” klerycy mogli odpoczywać w czasie wakacji. Biskup Wałęga często im

³⁹ R. R e g n e r, *Rządca Diecezji*, jw., s. 412.

⁴⁰ AKKT: J. B ą b a, *Liber memorabilum*, jw. s. 63, por. tamże, s. 165.

⁴¹ Po rekolekcjach do kleryków (Konferencja śp. X. Arcybiskupa L. Wałęgi (1903) wyjęta z jego notatek), *Homo Dei* 5 (1936), s. 412-416.

⁴² A. N o w a k, *Wałęga Leon*, jw., s. 57.

⁴³ M. R e c: *Dwaj rektorzy naszego Seminarium Duchownego w latach 1888-1921*, *Curr* 96 (1946), s. 374.

⁴⁴ A. N o w a k, *Wspomnijcie na minione dni*, Rzym 1971, s. 39.

⁴⁵ [*Odezwa do duchowieństwa w sprawie rozbudowy gmachu seminaryjnego*], *Curr* 79 (1929), s. 67. Por. *Curr* 80 (1930), s. 108.

w tym wypoczynku towarzyszył.⁴⁶ Błonie stało się dla Seminarium Duchownego *ultimum refugium* w czasie I wojny światowej. Władze wojskowe zajęły bowiem budynek seminaryjny na szpital i część alumnów umieścić musiano w Błoniu. Początkowo jednak willa „Ave” dostała się pod ostrzał artylerii austriackiej i klerycy musieli uchodzić z Błonia.⁴⁷ W latach II wojny światowej Błonie okazało się po raz kolejny miejscem ucieczki dla Seminarium i początkiem męczeńskiej drogi ówczesnego rektora, bł. ks. Romana Sitki. Waga proroczej wizji biskupa Wałęgi ujawniła się w pełni od roku 1998, kiedy to decyzją jego następcy, ks. bpa Wiktora Skworca, Błonie stało się integralną częścią Seminarium, przyjmując alumnów I roku na semestr propedeutyczny i diakonów na ostatni etap formacji kapłańskiej.

III. DUSZPASTERSTWO PARAFIALNE

1. Rozbudowa sieci parafialnej i dekanalnej

Aby zaradzić niedostatecznie rozwiniętej sieci placówek duszpasterskich, biskup Wałęga starał się nie tylko o powiększenie liczby duchowieństwa, lecz także zabiegał o budowę nowych kościołów i tworzenie nowych parafii. Biblioteka Jagiellońska w Krakowie przechowuje korespondencję bpa L. Wałęgi do namiestnictwa z lat 1908-1913. Znajdujemy tam szereg wniosków biskupa o przydzielenie dodatkowego wikariusza *ad personam* dla tworzących się nowych placówek duszpasterskich czy o pomoc rządową przy budowie nowych kościołów.⁴⁸ Na zjeździe dziekanów 18 XI 1909 „uznano za konieczną i pilną potrzebę dzielenia większych parafii, tudzież budowania kościołów w gminach oddalonych od kościoła parafialnego.”⁴⁹ Zjazd postanowił utworzyć Kasę Diecezjalną, z której zapomogi miały być rozdzielane pomiędzy budujące się kościoły, względnie na utrzymanie kapłanów przy kościołach filialnych, gdy zawiodą inne źródła.

⁴⁶ „Wybrałem się do Błonia, gdzie mi przyjemnie w gronie kleryków i chłopców z małego seminarium. Wprawdzie nie ma pogody i chłodno, ale jakoś się razem rozrywamy.” *List bpa Leona Wałęgi do abpa Józefa Bilczewskiego z dnia 8 sierpnia 1910 r.* (list 61) w: *Listy biskupa Leona Wałęgi do arcybiskupa Józefa Bilczewskiego z lat 1900-1922. Wydał i opracował ks. Józef Wolczański, Nasza Przeszłość 90 (1998), s. 274.*

⁴⁷ „Wśród gradu kul rozeszli się klerycy, niektórzy do domów, większość nie może się dostać do rodziny, musiała się pomieścić w małym seminarium, śpiąc przeważnie na ziemi.” *List bpa Leona Wałęgi do abpa Józefa Bilczewskiego z dnia 10-22 lutego 1915 r.* (list 115) w: *Listy, s. 332.*

⁴⁸ Np. Biblioteka Jagiellońska w Krakowie. Dział Rękopisów: *Korespondencja Michała Bobrzyńskiego – namiestnika Galicji – z 1911 r. List bpa L. Wałęgi z dnia 6 IX 1911* (k. 210-211).

⁴⁹ *Sprawozdanie ze Zjazdu XX. Dziekanów w Tarnowie dnia 18 listopada 1909, Curr 59 (1909), s. 127.*

Dzieło budowy kościołów, tak gorąco propagowane przez bpa L. Wałęgę, przynosiło wspaniałe rezultaty. Od roku 1901 do wybuchu I wojny światowej wybudowano w diecezji aż 42 kościoły. Nawet w trudnych latach I wojny światowej wybudowano, względnie ukończono budowę kościołów w wielu miejscowościach. Po wojnie, w latach 1919-1933 wybudowano 38 kościołów. W sumie więc w latach 1901-1933 wybudowano w diecezji tarnowskiej 86 kościołów, nie licząc tych, których budowę rozpoczęto w tych latach oraz wielu kościołów powiększonych czy gruntownie przebudowanych. Nowe kościoły budowano z myślą o dzieleniu zbyt rozległych parafii na mniejsze, bardziej odpowiadające potrzebom religijnym wiernych. Sprawa tworzenia nowych parafii w sytuacji Kościoła polskiego pod zaborem austriackim nie była prosta. Utworzenie każdej parafii wymagało pozwolenia namiestnictwa we Lwowie. Te i inne trudności sprawiły, że do wybuchu I wojny światowej erygował bp L. Wałęga zaledwie 2 parafie. Powstało natomiast wiele placówek niższego rzędu, tzw. ekspozytur, które w roku 1925, po zawarciu konkordatu, zamienione zostały na parafie II klasy. Po wojnie powstało ponadto szereg innych parafii, tak że w sumie, podczas swoich 32-letnich rządów w diecezji tarnowskiej, bp Wałęga erygował 62 parafie.⁵⁰ Stały wzrost liczby parafii w obrębie diecezji wymagał także zmiany w strukturze dekanalnej. Poza tym zmieniły się w roku 1925 dość znacznie granice diecezji. Na mocy bulli Piusa XI *Vixdum Poloniae unitas* diecezja tarnowska utraciła wprawdzie kilka parafii dekanatu tymbarskiego, ale za to przyjęła trzy dekanaty od diecezji przemyskiej.⁵¹ Zmiany te spowodowały trudności w administrowaniu dekanatami, bądź z powodu rozległości czy szczupłości terytorium, bądź ze względu na trudności komunikacyjne.

Skłoniło to bpa L. Wałęgę do nowego rozgraniczenia dekanatów. Po nardzie z kapitułą, dziekanami i uzgodnieniu granic dekanatów na Synodzie, wydał 8 IX 1928 dekret, w którym obok dawnych 20 dekanatów, ustanowił siedem nowych, ponadto nastąpiły zmiany w składzie poszczególnych dekanatów.⁵²

2. Katechizacja

Niezmiernie ważną rolę w działalności duszpasterskiej bpa L. Wałęgi odgrywała troska o nauczanie katechizmu w diecezji. Nauka katechizmu odbywała się w dwojaki sposób: w szkole i poza szkołą. Obowiązek nauczania religii w szkole ciążył na wszystkich kapłanach diecezjalnych. Bp L. Wałęga

⁵⁰ Dane opracowane na podstawie Schematyzmów z lat 1901-1933, Rocznika Diecezji Tarnowskiej na rok 1972 oraz teczek poszczególnych parafii w ADT.

⁵¹ B. K u m o r, *Dzieje polityczno-geograficzne diecezji tarnowskiej*, jw., s. 98.

⁵² [Dekret o rozgraniczaniu dekanatów z 8 IX 1928], *Curr* 78 (1928), s. 75-77.

starał się, aby wikarzy i proboszczowie nie uchylali się od tego obowiązku. Na Konferencji Dziekanów 1903 r. postanowiono, że tam, gdzie kapłani nie są w stanie obsłużyć regularnie wszystkich szkół, biskup powierzy misję kanoniczną także osobom świeckim. Warunkiem miały być odpowiednie kwalifikacje i nienaganne życie chrześcijańskie.⁵³ W większych parafiach, zwłaszcza w miastach, katechizacją młodzieży szkolnej zajmowali się zawodowi katecheci. Katecheci byli zobowiązani – podobnie jak reszta duchowieństwa – do udziału w corocznych kongregacjach dekanalnych i opracowywania pisemnych referatów z katechetyki na podany przez dziekana temat.⁵⁴ Pracę katechetów nadzorowali wizytatorzy szkolni; wyznaczeni przez biskupa w poszczególnych dekanatach. Zadaniem wizytatora było stwierdzić, czy katecheci udzielają religii regularnie i metodycznie oraz czy zaprawiają młodzież należycie do życia chrześcijańskiego i spełniania praktyk religijnych.⁵⁵ W roku 1916 wprowadził bp Wałęga nowy program nauki religii w szkołach ludowych i wydziałowych, opracowany przez ks. W. Gadowskiego, jako obowiązujący w diecezji tarnowskiej od roku szkolnego 1916/1917.⁵⁶

Drugą formą nauczania religii, na którą wielki nacisk kładł bp Wałęga, była nauka katechizmu w kościele. Już na konferencji dziekanów w 1903 r. postanowiono, że nauka katechizmu powinna się odbywać we wszystkich kościołach parafialnych w niedzielę i święta w czasie popołudniowym, przed nieszporami. Nauki te powinny być – według wskazań bpa Wałęgi – dobrze przygotowane; ożywione trafnymi przykładami i porównaniami, aby samą formą nęciły nie tylko dzieci, lecz także młodzież i ludzi starszych.

Oprócz nauki w kościele parafialnym polecał bp Wałęga urządzać wyjazd do odległych wiosek, aby zgromadziwszy tamtejszą ludność w szkole lub obszernej izbie gospodarskiej, a w lecie nawet pod gołym niebem, urządzać naukę katechizmu. Z nauką można było połączyć odśpiewanie litanii lub odmówienie różańca. Do tych wyjazdów, zwanych wówczas „ekskursjami”, zobowiązywał bp Wałęga także kapłanów, którzy pracowali w parafii w pojedynkę. Zalecał wówczas wyjazdy przynajmniej raz w miesiącu.⁵⁷

⁵³ *Sprawozdanie z Konferencji XX. Dziekanów odbytej dnia 18 listopada 1903*, Curr 54 (1904), s. 19n. Misji takiej faktycznie jednak nie udzielono – por. ADT: Prothocoll. Nr 5286 z 1925 r.

⁵⁴ *Kongregacja XX. Dziekanów i uchwały na niej zapadłe w dniu 9 listopada br.*, Curr 55 (1905), s. 84.

⁵⁵ PSDT, stat. 62-63, s. 74. Por. PSDT: Dodatek IX: *Instrukcja o wizytacji szkolnej dla wizytatorów nauki religii w szkołach powszechnych i średnich*, s. 161-163.

⁵⁶ *Nowe plany nauki religii*, Curr 66 (1916), s. 65.

⁵⁷ *Sprawozdanie z Konferencji XX Dziekanów odbytej dnia 18 listopada 1903*, jw., s. 19n.

IV. SPECJALNE FORMY DUSZPASTERSTWA

1. Duszpasterstwo młodzieży

Leon Wałęga, który jeszcze we Lwowie poświęcał sporo czasu pracy nad młodzieżą, również jako biskup dostrzegał w niej jedno z najważniejszych zadań duszpasterskich. Wiele troski poświęcał młodzieży gimnazjalnej: wizytował osobiście szkoły średnie,⁵⁸ przemawiał do młodzieży z okazji bierzowania, egzaminu maturalnego, świąt patronalnych, odwiedzał bursę św. Kazimierza i internaty seminarium nauczycielskiego. Dla młodzieży gimnazjalnej zaprowadził u XX. Filipinów sobotnią spowiedź i sam nieraz godzinami przesiadywał w konfesjonale. Grono profesorskie zapraszał często do siebie „na herbatki”, aby przedyskutować problemy środowiska młodzieżowego.⁵⁹

Dziełem życia bpa L. Wałęgi w dziedzinie duszpasterstwa młodzieżowego było utworzenie stowarzyszeń pozaszkolnej młodzieży męskiej. Myśl utworzenia takiego stowarzyszenia w diecezji tarnowskiej powstała w 1909 r., kiedy to bp Wałęga postanowił zająć się młodzieżą na szerszą skalę. Na zjeździe dziekanów w 1912 r. okazało się jednak, że praca nad tworzeniem stowarzyszeń młodzieży nie wyszła jeszcze poza okres prób. W roku następnym bp Wałęga zajęty był tworzeniem Stronnictwa Katolicko-Ludowego a później wybuchła wojna światowa. W związku z tym do roku 1915 powstało zaledwie 3 koła młodzieży męskiej pozaszkolnej. Do sprawy opieki nad młodzieżą powrócił bp Wałęga w specjalnej odezwie wydanej w r. 1916. W odpowiedzi na apel ordynariusza powstało w diecezji 17 nowych kół młodzieży męskiej. Liczba kół młodzieży systematycznie wzrastała i w roku 1917 było ich już 50. 31 I 1918 odbył się zjazd, na którym wybrano zarząd diecezjalny organizacji na okres lat trzech. Prezesem zarządu mianował bp Wałęga ks. K. Mazura.⁶⁰

Po odzyskaniu niepodległości praca nad młodzieżą ogarnęła wszystkie diecezje Polski. Najaktywniejsza diecezja poznańska zainicjowała stworzenie ogólnopolskiej centrali stowarzyszeń młodzieży. Przedstawicielem zarządu diecezjalnego na zjazdach zawiązującego się w 1919 r. zjednoczenia był ks. A. Rogóż. Dnia 2 IX 1919 Zarząd Diecezjalny postanowił się włączyć do zjednoczenia pod warunkiem zachowania ustaw diecezjalnych. Stało się to w grudniu 1919 r.⁶¹

⁵⁸ *Sprawozdanie dyrekcji c.k. Gimnazjum w Tarnowie za rok 1901/1902*, Tarnów 1902, s. 48.

⁵⁹ [K. M a z u r], *Z okazji jubileuszu Ks. Biskupa Wałęgi*, *Gazeta Kościelna* 33 (1926), s. 270.

⁶⁰ ADT: *Sprawozdania Związku Młodzieży Polskiej Męskiej w Tarnowie (1918-1937)*, s. 13.

⁶¹ J. T o b o ł a, *Związek Młodzieży Polskiej Męskiej w Tarnowie 1916-1939*, Tarnów 1974 (mps), jw., s. 38.

Naczelnym zadaniem SMP było wychowanie religijno-moralne młodzieży, które miało za zadanie ukształtować młodych chłopców na dobrych obywateli i katolików. Środkami do tego celu miały być rekolekcje parafialne i zamknięte, praca w kołach religijnych, referaty. Poza tym SMP prowadziły działalność kulturalno-oświatową, która polegała na propagowaniu czytelnictwa wśród młodzieży, organizowaniu przedstawień amatorskich, wydawaniu czasopism. Inną formą działalności było przysposobienie rolnicze młodzieży wiejskiej. Sprawa Stowarzyszeń Młodzieży Męskiej stanowiła jedną z największych trosk duszpasterskich bpa L. Wałęgi i prężny rozwój tej organizacji (po chwilowym zastoju stowarzyszenia rozprzestrzeniały się szybko po diecezji) przysparzał mu wiele radości. Opiekę nad młodzieżą męską polecał bp Wałęga gorliwości duchowieństwa do ostatnich lat swojej działalności biskupiej.⁶²

2. Organizacje katolików świeckich

Ważną rolę odgrywały stowarzyszenia katolicko-społeczne gromadzące katolickich rzemieślników i robotników. Najstarszym z nich było Stowarzyszenie Rękodzielników Chrześcijańskich „Gwiazda Tarnowska” założone w r. 1881 przez ks. Adama Kopycińskiego.⁶³ Nadawało ono ton życiu rzemieślniczemu Tarnowa przez długie lata. Celem „Gwiazdy” było szerzenie oświaty wśród rzemieślników w duchu katolickim i narodowym, troska o podniesienie poziomu moralnego i kulturalnego oraz obrona i popieranie interesów rzemieślników. Bp L. Wałęga usilnie popierał działalność Towarzystwa. W 1902 r. przyjął protektorat nad „Gwiazdą”, bywał obecny na walnych zebraniach. Przemawiał często do rzemieślników – zwłaszcza na zakończenie rekolekcji. Wziął także udział w obchodach trzydziestolecia „Gwiazdy” odprawiając Mszę św. dziękczynną w kościele XX. Filipinów.⁶⁴ W 1892 roku powstało w Tarnowie Stowarzyszenie Młodzieży Rękodzielniczej „Ojczyzna”. Celem jego było „szerzenie oświaty w duchu katolicko-narodowym, wzajemne wspieranie się moralne i materialne członków, wspólna rozrywka”.⁶⁵ Członkiem mógł być każdy katolik, który ukończył 20 rok życia z wyjątkiem „terminatorów niewyzwolonych”. Zarządowi stowarzyszenia przewodniczył prezes, którym był ksiądz katolicki. Swoje zadania stowarzyszenie realizowało poprzez odczyty, pogadanki i wieczorki o tematyce oświato-

⁶² W sprawie Stowarzyszeń Młodzieży, Curr 81 (1931) s. 9-10. Por. PSDT, stat. 120-126, s. 87-89.

⁶³ S. P i e c h, *Stowarzyszenie Rękodzielników Chrześcijańskich „Gwiazda Tarnowska” w Tarnowie (1881-1948)*, Lublin 1972 (mps).

⁶⁴ *Trzydziestolecie Gwiazdy Tarnowskiej od 6 listopada 1881 do 6 listopada 1911. Opracowano z teże protokołów*, Tarnów 1912, s. 8-9 i 78.

⁶⁵ ADT: fasc.: *Sprawy Stowarzyszenia Ojczyzna. Karta Legitymacyjna*, statut, § 2.

wej, społecznej i religijnej a także przedstawienia amatorskie. Podobne stowarzyszenie dla rękodzielników istniało także w Bochni.

Wiele dobrego na polu miłosierdzia chrześcijańskiego czyniły konferencje Towarzystwa św. Wincentego a Paulo, o których będzie jeszcze mowa przy prezentacji działalności charytatywnej bpa L. Wałęgi. Tu należy wspomnieć o Towarzystwie Sług Katolickich, którego założenie było dziełem żeńskiej Konferencji św. Wincentego a Paulo.⁶⁶ Towarzystwo to zajmowało się prowadzeniem bezpłatnego biura pośrednictwa pracy, pełniło rolę pośrednika w razie konfliktów pracodawców ze służącymi, zaprowadziło Kasę Oszczędności. Z pomocą sióstr felicjanek Towarzystwo otwarło niedzielną szkołę dla służących. Dla starszych służących, nie mających mieszkania i pracy, zorganizowano „przysłulisko”.⁶⁷

Z inicjatywy tarnowskiej męskiej Konferencji Towarzystwa św. Wincentego a Paulo powstało w 1895 r. stowarzyszenie dla robotników – „Praca”. Miało ono za cel poprawę sytuacji materialnej, moralnej i kulturalnej swych członków. Stowarzyszenie budowało domy, w których członkowie otrzymywali za niewielką odpłatą mieszkanie. Istniała także kasa pożyczkowa i pogrzebowa.⁶⁸

W ostatnich latach XIX wieku zostało zaprowadzone w diecezji tarnowskiej Arcybractwo Adoracji Najświętszego Sakramentu ku wspieraniu ubogich kościołów paramentami liturgicznymi.⁶⁹ Za rządów bpa L. Wałęgi szczególnie mocno rozwijały się w diecezji Sodalicje Mariańskie, zwłaszcza w szeregach młodzieży i inteligencji miejskiej. Sodalicje cieszyły się wielkim poparciem bpa L. Wałęgi.⁷⁰ Na moderatorów poszczególnych sodalicji mianował kapłanów poważnych i znanych. W mieszkaniu biskupa odbywały się częstokroć zebrania sodalicji panów. Biskup odprawiał też osobiście nabożeństwa dla sodalisów. Jedną z najważniejszych duszpastersko akcji urządzanych przez Sodalicje Mariańskie było organizowanie corocznych rekolekcji wielkocnych dla inteligencji miejskiej.⁷¹

Spośród innych stowarzyszeń działających w diecezji wymienić należy Towarzystwo św. Wojciecha, Stowarzyszenie Matek Chrześcijańskich,

⁶⁶ K. M a z u r, *Czterdziestolecie pracy nad sługami katolickimi w Tarnowie*, Tarnów 1935, s. 7.

⁶⁷ Curr 45 (1895), s. 50.

⁶⁸ M. U s a r z, *Konferencje Towarzystwa św. Wincentego a Paulo w diecezji tarnowskiej (1869-1948)*, Lublin 1975, s. 111-113.

⁶⁹ Curr 49 (1899), s. 68.

⁷⁰ Por. *Błogosławieństwo i pozwolenie na wydanie sodalicyjnego organu „Cześć Marii”*, *Cześć Marii* 1 (1923), s. 1.

⁷¹ *Sprawozdanie ze Zjazdu XX. Dziekanów w Tarnowie dnia 18 listopada 1909*, Curr 59 (1909) s. 127-135, (s. 131).

Stowarzyszenie Rodzin Chrześcijańskich, Stowarzyszenie św. Franciszka Ksawerego i Towarzystwo Oświaty Ludowej.

3. Inne formy działalności duszpasterskiej

Ogromne przeludnienie wsi galicyjskiej i jej przysłowiowa nędza wywołały na terenie diecezji tarnowskiej zjawisko przymusowej emigracji w poszukiwaniu pracy i chleba. Np. w roku 1911 emigracja sezonowa obejmowała 331 000 osób.⁷² Sprawie wychodźstwa poświęcił bp Wałęga osobny list pasterski, wydany drukiem pt. *Archaniół Rafał* i rozprowadzany wśród emigrantów.⁷³ Tuż przed I wojną światową powołano Diecezjalną Radę Opiekuńczą dla emigrantów. Wydała ona odezwę do duchowieństwa, w której zachęca kapłanów do wyjazdu na pracę apostolską na rzecz emigrantów, do proboszczów zaś apeluje o nadsyłanie danych statystycznych dotyczących emigracji.⁷⁴ Jeszcze w tym samym roku czterech księży diecezji tarnowskiej podjęło pracę wśród emigrantów w miejscowościach: Lipsk, Wer dau, Chemnitz, Freiburg, Wechselburg, Mittweida, Kamenz, Döbeln, Rosswein.⁷⁵

W dziedzinie duszpasterstwa bp Wałęga zaproponował w rozwiązanie, którym na kilkadziesiąt lat wyprzedził soborowe wskazania odnośnie działalności świeckich w Kościele. Pod dyskusje na kongregacje dekanalne w 1910 r. poddał plan zorganizowania rad parafialnych, które pomagałyby proboszczowi w jego pracy duszpasterskiej. Złożone z ludzi uczciwych, religijnych, cieszących się zaufaniem i szacunkiem parafii, mogłyby informować proboszcza o sytuacji religijnej w parafii i wraz z nim obmyślać środki działania. Takiej radzie mógłby proboszcz powierzyć np. dział dobroczynności. I wreszcie rady mogłyby się stać w przyszłości zawiązkiem organizacji katolickiej.⁷⁶

Do sprawy powrócono jeszcze na kongregacjach dekanalnych i na zjeździe dziekanów w 1912 r. Okazało się, że prawie nigdzie nie wprowadzono takich rad, a nawet nie usiłowano wprowadzić.⁷⁷ Sprawa organizacji duszpasterskich rad parafialnych napotykała na trudności i uprzedzenie wobec rad było prawie powszechne. Mimo to Synod Diecezjalny poleca tworzenie rad

⁷² T. S z a r w a r k, *Program Polskiego Stronnictwa Katolicko-Ludowego i jego realizacja na podstawie analizy treści czasopisma „Lud Katolicki” 1913-1934*, Lublin 1972 (mps), s. 13.

⁷³ *List pasterski o wychodźstwie „Archaniół Rafał”*. Curr 56 (1906), s. 1-27.

⁷⁴ [Odezwą Rady Opiekuńczej dla emigrantów z dnia 9 maja 1912], Curr 62 (1912), s. 145. Por. *List bpa Leona Wałęgi do abpa Józefa Bilczewskiego z dnia 5 czerwca 1912 r.* (list 83) w: *Listy*, s. 297.

⁷⁵ *Sprawozdanie z pracy misyjnej w Król. Saskim w r. 1912*, Curr 63 (1913), s. 30-31.

⁷⁶ *Sprawozdanie ze Zjazdu XX. Dziekanów w Tarnowie dnia 18 listopada 1909*, Curr 59 (1909), s. 133.

⁷⁷ *Sprawozdanie ze Zjazdu XX. Dziekanów w r. 1912*, Curr 63 (1913), s. 21.

parafialnych, w których skład wchodziłoby tak mężczyźni, jak i kobiety. „Proboszcz przy pomocy rady parafialnej otrzymuje szczerze i przedmiotowe informacje o życiu religijnym i o wszystkich duchownych i materialnych potrzebach parafii, w porozumieniu z nią obmyśla środki zaradcze. W członkach rady znajduje pewnych i gorliwych pracowników swej duszpasterskiej działalności”.⁷⁸

Wielką bolączką galicyjskiej wsi było pijaństwo. Karczmy, których było po kilka we wsi, pogłębiały nędzę materialną i moralną ludu wiejskiego. Duchowieństwo diecezji tarnowskiej od czasów biskupa Wojtarowicza (połowa XIX w.) z całym wysiłkiem występowało przeciwko tej największej pladze wsi. Do tych tradycji nawiązywał bp Wałęga w przemówieniu do kapłanów po rekolekcjach w 1905 r. zachęcając kapłanów, aby sami przyświecali w tym względzie przykładem.⁷⁹

Na kongregacje dekanalne w 1911 r. zaproponował biskup jako temat do dyskusji: „Pijaństwo i środki zaradcze”. Podniósł też kwestię reaktywowania Towarzystwa Wstrzemięźliwości.⁸⁰ W dyskusji na zjeździe dziekanów postanowiono stowarzyszenie ślubujących nazwać towarzystwem a nie bractwem. Święto tytularne towarzystwa ustalono na dzień 8 grudnia, w Święto Niepokalanego Poczęcia NMP. Zebrawszy wszystkie wnioski, bp Wałęga wydał instrukcję dotyczącą prowadzenia walki z alkoholizmem w ramach Towarzystwa Wstrzemięźliwości.⁸¹

Rozległa działalność duszpasterska bpa L. Wałęgi obejmowała także ważną dziedzinę miłosierdzia chrześcijańskiego. Działalność ta przejawiała się w wielu formach, wśród których ważną rolę odgrywało popieranie działalności instytucji charytatywnych. Jedną z nich były wspomniane już Konferencje Towarzystwa św. Wincentego a Paulo. Ich celem było niesienie pomocy biednym, chorym i potrzebującym. Bp Wałęga od początku swoich rządów interesował się działalnością konferencji i niejednokrotnie wspierał je finansowo. Podczas rządów bpa L. Wałęgi w Tarnowie powstały dwie konferencje męskie: w Tuchowie (pierwsze lata XX w.) oraz w Tarnowie w parafii Najświętszej Rodziny (1906). Powstało także szereg stowarzyszeń żeńskich, a mianowicie: w 1912 r. w Starym Sączu (rozpadło się w czasie wojny i reaktywowane zostało w 1927 r.) i w Dąbrowie Tarnowskiej (po wojnie

⁷⁸ PSDT, stat. 135, s. 91.

⁷⁹ *Przemowa kapłanów po rekolekcjach w Tarnowie w dniu 15 września 1905*, Curr 55 (1905), s. 51.

⁸⁰ *Sprawozdanie ze Zjazdu XX. Dziekanów w Tarnowie dnia 22 listopada 1910*, Curr 61 (1911), s. 24.

⁸¹ *Instrukcja, której trzymać się winno duchowieństwo przy wskrzeszaniu lub zaprowadzaniu Towarzystwa Wstrzemięźliwości*, Curr 62 (1912), s. 29-33.

reaktywowane w 1931 r.). W 1926 powstało Towarzystwo w Bochni i Krynicy, w 1929 r. w Sędziszowie i Ropczycach oraz w 1931 r. w Grybowie.⁸²

Inną formą działalności charytatywnej bpa L. Wałęgi była opieka nad bursami, w których mieszkała zamiejscowa młodzież szkół średnich. Najstarszą z nich była w Tarnowie bursa św. Kazimierza, której początek istnienia sięga roku 1869. W tej bursie przebywał podczas nauki gimnazjalnej w Tarnowie sam bp Wałęga.⁸³ Dlatego szczególną troską otaczał młodzież mieszkającą w bursie, często tam przebywał, wygłaszał przemówienia w związku ze świętem św. Kazimierza.

Innym wreszcie przejawem wyczulenia bpa L. Wałęgi na ludzką nędzę były jego liczne apele o pomoc dla ludzi dotkniętych klęskami żywiołowymi. Najczęściej były to pożary i powodzie. Apele te kończyły się często zarządzeniem składki na tacę w jedną z niedziel względnie zachętą do niesienia pomocy. Wiele okazji do pomocy potrzebującym i nieszczęśliwym stworzyły wydarzenia I wojny światowej. W Krakowie zawiązał się pod patronatem bpa Adama Sapiehy Książęco-Biskupi Komitet dla niesienia pomocy ofiarom wojny. Bp Wałęga gorliwie poparł jego akcję.⁸⁴ Kiedy w roku 1931 nadchodząca zima groziła głodem mieszkańcom miast – biskup zwrócił się do duchowieństwa z apelem o pomoc i organizowanie opieki nad głodnymi.⁸⁵

ZAKOŃCZENIE

Biskupowi Leonowi Wałędze przyszło kierować diecezją tarnowską w czasach niełatwych. Trudne dziedzictwo józefinizmu ciążyło jeszcze w dużym stopniu na życiu religijnym Galicji na przełomie wieków i przejawiało się w dość dużej zależności Kościoła od władz centralnych w Wiedniu i lokalnych we Lwowie.

Czas działalności duszpasterskiej biskupa L. Wałęgi w Tarnowie obejmuje lata I wojny światowej. Zmagania walczących armii nie tylko pokryły setkami mogił miasta i wioski diecezji, ale pozostawiły zniszczenia i straty materialne, wzmogły nędzę ludności, spowodowały rozkład moralny. Niewiele łatwiejsze były także pierwsze lata formowania się państwowości polskiej po półtorawiekowej niewoli. Mimo tych trudności musimy stwierdzić, że dorobek

⁸² M. U s a r z, *Konferencje Towarzystwa św. Wincentego a Paulo*, jw., s. 52.

⁸³ Por. J. N o w a k, *Bursa św. Kazimierza w Tarnowie (1869-1953)*, Tarnów 2001, s. 87.

⁸⁴ Curr 66 (1916) s. 61-62, Curr 67 (1917) s. 10, Curr 69 (1919), s. 35. Por. A. Nowak, *Kontakty metropolity Adama Stefana Sapiehy z diecezją tarnowską*, w: *Księga Sapieżyńska*, red. J. W o l n y, t. 1, Kraków 1982, s. 495.

⁸⁵ *Odezwa do Wielebnego Duchowieństwa w sprawie niesienia pomocy bezrobotnym*, Curr 81 (1931), s. 119.

duszpasterski biskupa Leona Wałęgi jest ogromny i obejmuje wszystkie dziedziny życia religijnego diecezji.

Niedostatecznie rozwiniętą sieć parafialną w diecezji dostosował do rzeczywistych potrzeb wiernych przez erygowanie ponad sześćdziesięciu parafii, utworzenie kilku nowych dekanatów i budowę ponad osiemdziesięciu kościołów. Tak powiększona sieć placówek duszpasterskich wymagała zwiększonej liczby obsługującego ją duchowieństwa. W tym celu założył bp Wałęga Małe Seminarium, otoczył szczególną opieką studia filozoficzno-teologiczne i formację ascetyczną alumnów Wyższego Seminarium Duchownego. Starania te przyniosły już za życia biskupa widoczne rezultaty w postaci znacznie zwiększonej liczby duchowieństwa diecezjalnego.

Troska o duchowieństwo pracujące w duszpasterstwie przejawiała się w dwóch zasadniczych formach. Z jednej strony były to starania o utrzymanie na wysokim poziomie życia wewnętrznego kapłanów, z drugiej zaś troska o należyty poziom wiedzy teologicznej i ogólnej podległego sobie kleru.

Spośród form bezpośredniego oddziaływania duszpasterskiego biskupa Leona Wałęgi wymienić należy listy pasterskie, w których poruszył szereg zagadnień teologicznych, omówił wiele wydarzeń z życia Kościoła powszechnego i diecezji a także wskazywał na rozwiązanie problemów społecznych. Wizytacje diecezji pozwalały mu na nawiązanie bezpośredniego kontaktu z szerokimi warstwami społeczeństwa i zapoznanie się z codziennymi problemami duchowieństwa parafialnego.

W kierowaniu duszpasterstwem diecezjalnym duży nacisk kładł bp Wałęga na należyte uświadomienie religijne wiernych. W tym celu polecał duchowieństwu troskę o katechizację tak w szkole, jak i w kościele, regularne przeprowadzanie misji i rekolekcji parafialnych, troskę o godne sprawowanie liturgii, zwłaszcza sakramentalnej.

Mocno akcentował biskup Leon Wałęga duszpasterstwo młodzieży, w której widział przyszłość Kościoła i narodu. Dziełem jego życia było w tej dziedzinie założenie Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Męskiej. Aktualny wówczas problem emigracji znalazł odbicie w wielu listach, odezwach i akcjach duszpasterskich biskupa. Zajął się także zagadnieniem walki z alkoholizmem, nawoływał do tworzenia duszpasterskich rad parafialnych. Gorącym poparciem biskupa cieszyły się organizacje katolików świeckich istniejące w diecezji i powstałe za jego rządów.

Dla religijności maryjnej, tak głęboko zakorzenionej w diecezji, wielkie znaczenie miały pierwsze w diecezji koronacje cudownych obrazów Matki Bożej. Podsumowaniem i uwieńczeniem niejako trudów duszpasterskich biskupa Leona Wałęgi był Pierwszy Synod Diecezji Tarnowskiej, odbyty pod koniec jego rządów w 1928 roku.

Z zestawienia tego widać wyraźnie, że dorobek duszpasterski biskupa Leona Wałęgi jest olbrzymi i pozwala go umieścić w rzędzie najwybitniejszych biskupów w historii diecezji tarnowskiej.

IL VESCOVO LEON WAŁĘGA E LA SUA ATTIVITÀ PASTORALE NELLA DIOCESI DI TARNÓW

R i a s s u n t o

Quest'articolo è la continuazione dell'articolo sul conflitto del vescovo Wałęga con il movimento popolare in Galizia, pubblicato nel precedente numero degli Studi. Come l'altro, anche questo è relativo alla ricorrenza del centenario della sua venuta presso la diocesi di Tarnów, dove nel 1901 egli incominciava un'intensa attività pastorale, svolta nei vari settori della vita della Chiesa diocesana, che durò fino al 1933. In questo periodo, politicamente e socialmente difficile, egli riuscì, malgrado tutto, a rafforzare la fede nel popolo, ad accrescere le vocazioni sacerdotali e a rinnovare le diverse istituzioni e organizzazioni nella diocesi. L'opera pastorale del vescovo L. Wałęga è stata immensa, tanto che oggi ci permette di collocarlo fra i più eminenti vescovi nella storia della diocesi di Tarnów.